

LOUIS HJELMSLEV, OTEC KODAŇSKÉHO STRUKTURALISMU, ŽIJE I 50 LET PO SVÉM ODCHODU

Louis Trolle Hjelmslev (3. 10. 1899 — 30. 5. 1965) byl profesorem lingvistiky v Kodani a hlavním představitelem kodaňské strukturalistické školy, kterou založil pod vlivem školy pražské. Ovlivněný byl napřed rodinnými poměry (jeho otcem byl významný matematik), studiem (H. Pedersen, R. Rask), kontakty (mj. roční pobyt v Praze u J. Zubatého a v Paříži u A. Meilleta), zpočátku však zásadně i F. de Saussurem, ale vedle toho i vlastním neúnavným studiem množství jazyků. Tak z něj vyrostl svérázný a už za svého života proslulý lingvista. Proslavil se řadou příspěvků k mnoha tématům, světoznámým se však stal jako zakladatel glosématiky, imanentně založené verze strukturalistického přístupu k jazyku, který se dnes spojuje především s jeho nejznámějším dílem *O základech teorie jazyka* (Omkring sprogteoriens grundlaeggelse, 1939, česky poprvé 1972). Připomeňme si, že stejně jako u de Saussura ani u Hjelmsleva se slovo struktura paradoxně příliš nevyskytuje, společný je mu však s de Saussurem i Pražany pojem funkce.

Z nespokojenosti s tehdejší lingvistikou, metodologicky zmatenou a eklektickou, se pokouší vybudovat vlastní teorii jazyka založenou jen na tom, co jazyk sám nabízí, tedy teorii, která bude v tomto smyslu imanentní. Svůj postoj k předchozí lingvistice vystihuje sám v druhé kapitole knížky *O základech teorie jazyka* těmito ostrými slovy:

„Avšak dosavadní jazykověda, pěstovaná filology s transcendentními cíli a za vydatného přispění humanismu popírajícího systém, nedovedla analýzu do konce, neujasnila si své předpoklady, nedbala o jednotný princip analýzy a zůstala proto vágní a subjektivní, estetizující a metafyzická, nemluvě o těch ne právě řídkých případech, kdy se obrnila za formou popisu přímo anekdotickou.“

Vznikla tak teorie, která je obecná a v tomto smyslu nezávislá na konkrétním jazyce (nepodmíněnost daty), v konkrétní aplikaci naopak vždy na nich závislá výlučně; je takto deduktivně-empirická a v aplikaci empirická (otázkám empirie věnoval pozornost jako málokdo). Svůj přístup zformuloval v první a základní podobě ve svých 40 letech a sám ho v citované knížce výstižně popisuje těmito slovy:

„Práce na jazykové teorii je v důsledku její přiměřenosti činností empirickou a v důsledku její podmíněnosti činností výpočetní. Z určitých zkušeností, jež nutně musí být omezené, i když je užitečné se snažit o to, aby byly co nejrůznorodější, provádí jazykový teoretik výpočet všech myslitelných možností v jistých rámcích. Tyto rámce stanovuje libovolně tak, že zjišťuje jisté vlastnosti, jež se vyskytují u všech objektů, u kterých je shoda v tom, že jde o jazyk, a tyto vlastnosti pak zobecňuje a definičně vymezuje. Od toho okamžiku si jazykový teoretik sám — podmíněně avšak přiměřeně — předepsal, pro které objekty se jeho teorie dá použít a pro které ne. Dál pak jazykový teoretik stanoví pro všechny objekty povahy předpokládané definicí obecný kalkul, ve kterém se předpokládají všechny myslitelné případy. Tento kalkul, který se nezávisle na vší zkušenosti vyvozuje ze stanovené definice, vytváří soubor nástrojů, jichž lze užít k popisu nebo poznání daného textu a jazyka, nad kterým je vybudován. Jazykovou teorii nelze ověřit, potvrdit nebo oslabit

zobrazením v těchto uvedených textech a jazyku. Lze ji zkontrolovat pouze zkouškou, zda kalkul je nerozporný a vyčerpávající.“

Netřeba zdůrazňovat metodologické vlastnosti, které tu vystávají zřetelně a které se do jeho přístupu promítají zcela zásadně: systematickost, rigoróznost a pevná spjatost s daty bez teoretického fantazírování a spekulativnosti. V duchu de Saussurově, ze kterého čerpal snad nejvíc, tu vytváří v první verzi (k jejímuž rozpracování však nedošlo) ucelenou představu lingvistiky, která vedle verze lingvistiky pražské (vyrůstající z více zdrojů a zdaleka ne tak ucelené) se řadí do proudu moderního strukturalismu. Základem jeho pojetí je vnímání jazyka jako hierarchického sledu posloupností, kombinací, a to jak v textu (kterému říká výraz), tak obsahu (tj. sledu významových jednotek). V těchto sledech navzájem propojených jednotek formálních a významových lze najít několikero, avšak vždy jednoznačné vztahy (závislosti), nikoliv však v jednoznačné korespondenci výrazu a obsahu. Trojí základní závislost, determinace, interdependence a konstelace (dál lišené na selekci, solidaritu a kombinaci pro text/parole a specifikaci, komplementaritu a autonomii pro systém/langue), pokrývající všechny typy vztahů, nahrazuje mj. tradiční syntaktické vztahy a na rozdíl od nich je podle autora vždy jednoznačná.

Hjelmslevova práce, jakkoliv jen úvodní, jak naznačuje název užitý v americkém překladu (prolegomena, tj. řecky zhruba předběžné poznámky), byla až v tomto překladu mírně doplněna a rozšířena o seznamy pojmů (obojí se promítlo i do českého překladu). Je pochopitelné, že zcela nový přístup, který se tu předkládá, vyžaduje exaktní vymezení každého pojmu i užitých termínů (jiné než pro podmíněnosti jsou např. názvy pro procesy aj.), které jsou často nové či pojímané jinak než tradičně. Autorova knížka, dnes nesporně jedna z nejzákladnějších prací moderní světové lingvistiky, si vydobyla pozornost ve světě i množstvím překladů (z nichž český z r. 1972 nebyl poslední).

Glosématica chápáná široce sémioticky a objímající vedle jazyka i další znakové jednotky dostala své pojmenování od řeckého *glossa* (pův. jazyk) pro nejmenší a dále nedělitelné jednotky, je však v konečné instanci omezená významem. Všechny znakové jednotky funkčně spojuje forma a obsah, v Hjelmslevově terminologiii funkitivity jakožto základní složky znaku. Tam, kde o význam nejde (tj. v jazyce fonémy), nejde ani o znak a takovéto jen formální funkitivity (nazývané *figury*) stojí mimo celý systém.

Jakkoliv inspirace sémiotikou a znakovým pojetím přišla zvnějšku, původně mj. od stručných poznámek de Saussura, Hjelmslev tuto oblast zásadně rozpracoval a vytvořil vlastní a daleko za jazyk sahající znakovou teorii sémiotiky. Základní náhradou nevyhovujícího signifiant a signifié je pro něj zmíněný plán výrazu a plán obsahu a tedy i např. forma výrazu a substance obsahu, přičemž obojí spojuje pojem manifestace. Rozlišuje se tu více hierarchických úrovní sémiotiky navzájem vázaných relačně (sémiotika denotační, konotační, objektová, metavědecká, vědecká a nevědecká).

Nebylo by však spravedlivé nepřipomenout, byť jen stručně, značnou šíři Hjelmslevových dalších lingvistických zájmů a témat. Vedle množství článků (hlavní kolekci tu představuje soubor *Essais linguistiques* (1959) a populárnějších studií (např. o fonetice pro dánské školy) je třeba ještě aspoň jmenovat jeho monumentální a uni-

kátní teorii pádů (*La catégorie des cas*, 1937), u nás prakticky neznámou, rané *Principes de grammaire générale* (1928) i jeho *Jazyk* (Sproget, 1963, česky 1971), jeden z nejlepších úvodů do studia jazyka vůbec, původně napsaný pro studenty.

Louis Hjelmslev po sobě zanechal impozantní dílo a výzkumný i deskriptivní program, který se jen zvolna naplňuje. Je a měl by být zdrojem inspirace pro otevřené hlavy specificky i dnes, zvláště v záplavě teorií syntaktických (někdy neférově vydávajících syntax za jazyk celý). Na jedné straně už ovlivnil ty autory, kteří se zabývají sémiotikou (U. Eco, A. J. Greimas, R. Barthes), z nichž především E. Coseriu (1962, s. 156) ho co do významu přirovnává k vlivu von Humboldtovu (viz též W. Nöth, 1990). Na druhé straně, se i mezi lingvisty objevují mnozí, kteří se k němu hlásí (viz mj. výčet v připravovaném 2. českém vydání pod názvem *O základech teorie jazyka*, Praha 2016, kde je i množství dalších podrobností a bibliografie).

Vznikají dokonce i celé mezinárodní platformy diskutující a rozvíjející jeho dílo, především glosématicku, a jeho duchovní odkaz. Sem patří především platforma teoretické sémiotiky *SIGNO*, <http://www.signosemio.com/hjelmslev/index-en.asp>, což je živé diskusní fórum, kde je k dispozici mj. i Hjelmslevova bibliografie, dále *Circolo glossematico*, glosématická platforma v Padově (<http://www.circologlossematico.info/statuto.html>), či portál brazilské skupiny *Glossematica/tics/tique. Portal Hjelmslev*, působící na univerzitě v São Paulo a nabízející mnoho informací z tohoto okruhu, viz glossematics.org/bibliografia/bibliosetf.htm.

LITERATURA

COSERIU, E.. (1962, 1975): <i>Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft</i> . München: Fink.	HJELMSLEV, L. (2016): <i>O základech teorie jazyka</i> (překlad František Čermák). Praha: Academia. 2. doplněné a upravené vydání.
HJELMSLEV, L. (1971): <i>Jazyk</i> (překlad Miloš Dokulil). Praha: Academia.	NÖTH, W. (1990): <i>Handbook of Semiotics</i> . Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
HJELMSLEV, L. (1972): <i>O základech teorie jazyka</i> (překlad František Čermák). Praha: Academia.	

František Čermák | Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy |
Nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
frantisek.cermak@ff.cuni.cz

